दशमः त्वम् असि
कथायाः नीतिः(कथा की शिक्षा), क्त्वान्त प्रत्ययः(क्त्वा प्रत्यय)

प्रस्तोता : रवि उपाध्यायः
-प्र.स्ना.शि. (संस्कृत/हिन्दी)
परमाणु ऊर्जा केन्द्रीय विद्यालय-१, तारापुर

कथायाः नीतिः(कथा की शिक्षा)

- सर्वेषां जनानाम् अपि विशिष्टं सामर्थ्यम् अस्ति।
- किन्तु स्वस्य प्रतिभां सामर्थ्यं वा न जानन्ति।
- स्वस्य सामर्थ्यं विस्मरन्ति। अतः विलापं कुर्वन्ति।
- यदा अन्यः दर्शयति तदा स्वसामर्थ्यस्य स्मरणं भवति।
- यदा पुरस्कारः लभ्यते तदा आनन्दः भवति।
- कदाचित् वयं व्यर्थं विलापं कुर्मः। वस्तुतः भ्रमकारणात् दुःखं भवति।

- सभी लोगों में कोई न कोई विशेष योग्यता अवश्य होती है |
- परन्तु अपनी प्रतिभा या योग्यता को नहीं जानते हैं |
- अपनी विशेषता को न ढूंढ पाने के कारण दुःखी होना पड़ता है |
- जब कोई और हमें मार्ग दर्शाता है तब हमें अपनी योग्यता का स्मरण होता है |
- जब हमें पुरस्कार मिलता है तब आनंद की प्राप्ति होती है |
- कभी-कभी हम व्यर्थ में ही चिंता करते हैं जबकि दुःख का कारण भ्रम होता है |

क्त्वा प्रत्यय - उदाहरण

उदाहरण

गोपालः भोजनं करोति।
जलं पिबति।
प्रथमक्रिया – भोजनम्।
द्वितीयक्रिया – पिबति।
गोपालः भोजनं कृत्वा जलं पिबति।

गोपाल भोजन करता है |
जल पीता है |
पहली क्रिया – भोजन करना |
दूसरी क्रिया – पीता है |
गोपाल भोजन करके जल पीता है |

ध्यान रखने योग्य बातें

- क्त्वा प्रत्ययान्त अव्यय

- एक व्यक्ति (कर्ता) दो कार्य करता है |
- पहली क्रिया के बाद दूसरी क्रिया चलती है |
- पहली क्रिया के स्थान पर **क्त्वाप्रत्यय** (अव्यय) का प्रयोग होता है |

ध्यान रखने योग्य बातें

क्त्वा - भूतकालिकप्रत्ययः

- बालः विद्यालयं गच्छति। पठति।
  बालः विद्यालयं गत्वा पठति।
- बालः स्नाति। पूजां करोति।
  बालः स्नात्वा पूजां करोति।

- क्त्वा – भूतकालिक प्रत्यय

- बालक विद्यालय जाता है | पढ़ता है |
  बालक विद्यालय जाकर पढ़ता है |
- बालक नहाता है | पूजा करता है |
  बालक नहाकर पूजा करता है

वाक्यों में प्रयोग करें -

वर्तमानकालिकक्रियापदानि		क्त्वाप्रत्यान्तरूपाणि
पठति	-	पठित्वा
लिखति	-	लिखित्वा
खादति	-	खादित्वा
गणयति	-	गणयित्वा
श्रृणोति	-	श्रुत्वा
करोति	-	कृत्वा
भवति	-	भूत्वा
तरति	-	तीर्त्वा
पश्यति	-	दृष्ट्वा
गृह्णाति	-	गृहीत्वा

शब्दार्थाः

शब्दार्थाः

इदानीम्	–	अब	now
एकदा	–	एक बार	once
स्नानाय	–	नहाने के लिए	for bathing
निर्मलम्	–	साफ	clean
शीतलम्	–	ठण्डा	cold
तीर्त्वा	–	तैरकर	after swimming
नायकः	–	नेता	leader
चिरम्	–	देर तक	for a long time
उत्तीर्णाः	–	पार कर लिया	crossed over

तदा	–	तब	then
अगणयत्	–	गिना	counted
स्नात्वा	–	नहाकर	after bathing
अपरः	–	दूसरा	another
पुनः	–	फिर, दोबारा	again
आसन्	–	थे/थीं	were
नद्याम्	–	नदी में	in the river
तूष्णीम्	–	मौन	silent
पथिकः	–	राहगीर	traveller
स्नातुम्	–	स्नान के लिए	to take bath
मग्नः	–	डूब गया	sank
प्रहृष्टाः	–	आनन्दित/प्रसन्न	happy
श्रुत्वा	–	सुनकर	after listening
इति	–	उद्धरण की समाप्ति का सूचक अव्यय	to end a sentence/ context

© NCERT not to be republished

अभ्यासः – प्रश्नसंख्या-२.

प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

(क) कति बालकाः स्नानाय अगच्छन्?

(ख) ते स्नानाय कुत्र अगच्छन्?

(ग) ते कं निश्चयम् अकुर्वन्?

(घ) मार्गे कः आगच्छत्?

(ङ) पथिकः किम् अवदत्?

NCERT
republishe

- क) दश बालकाः स्नानाय अगच्छन् |
- ख) ते स्नानाय नदीम् अगच्छन् |
- ग) ते निश्चयम् अकुर्वन् यत् दशमः नद्यां मग्नः |
- घ) मार्गे पथिकः आगच्छत् |
- ङ) पथिकः अवदत् – दशमः त्वं असि |

अभ्यासः – प्रश्नसंख्या-३.

शुद्धकथनानां समक्षम् (✓) इति अशुद्धकथनानां समक्षं (×) कुरुत-

(क) दशबालकाः स्नानाय अगच्छन्। ✓

(ख) सर्वे वाटिकायाम् अभ्रमन्। ×

(ग) ते वस्तुतः नव बालकाः एव आसन्। ×

(घ) बालकः स्वं न अगणयत्। ✓

(ङ) एकः बालकः नद्यां मग्नः। ×

(च) ते सुखिताः तूष्णीम् अतिष्ठन्। ×

(छ) कोऽपि पथिकः न आगच्छत्। ×

(ज) नायकः अवदत्- दशमः त्वम् असि इति। ×

(झ) ते सर्वे प्रहृष्टाः भूत्वा गृहम् अगच्छन्। ✓

अभ्यासः – प्रश्नसंख्या-४.

मञ्जूषातः शब्दान् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

गणयित्वा श्रुत्वा दृष्ट्वा कृत्वा गृहीत्वा तीर्त्वा

(क) ते बालकाः तीर्त्वा नद्याः उत्तीर्णाः।

(ख) पथिकः बालकान् दुःखितान् दृष्ट्वा अपृच्छत्।

(ग) पुस्तकानि गृहीत्वा विद्यालयं गच्छ।

(घ) पथिकस्य वचनं श्रुत्वा सर्वे प्रमुदिताः गृहम् अगच्छन्।

(ङ) पथिकः बालकान् गणयित्वा अकथयत् दशमः त्वम् असि।

(च) मोहनः कार्यं कृत्वा गृहं गच्छति।

अभ्यासः – प्रश्नसंख्या-५.

चित्राणि दृष्ट्वा संख्यां लिखत-

अष्ट कन्दुकानि।

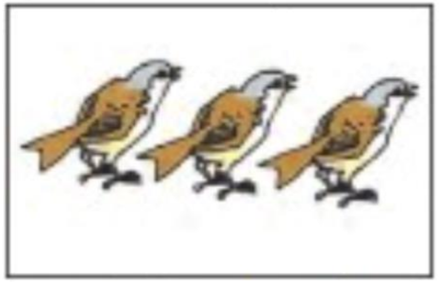

तिस्रः चटकाः।

एकं पुस्तकम्।

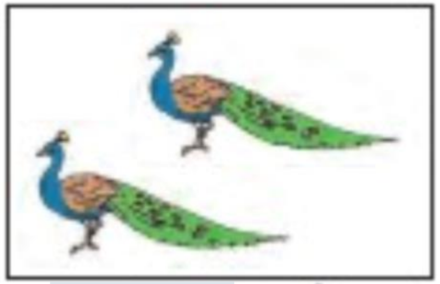

द्वौ मयूरौ।

अभ्यासः –